

Od povijesnog rascjepa ka “miroljubivom pluralizmu”: noviji teorijski pristupi nacionalizmu i etničkim sukobima

VJERAN KATUNARIĆ
Filozofski fakultet, Odsjek za sociologiju
Sveučilište u Zagrebu
e-mail: vjeran.katunarc@zg.htnet.hr

UDK 323.1
Pregledni rad
Priljeno: 20. ožujka 2007.

U novijim teorijskim raspravama između modernista i primordijalista o prirodi nacionalizma i etničkih sukoba stari jaz u pristupima znatno je smanjen. Tako, između ostaloga, dolazi do kompromisne diobe povijesnih značenja nacije, s jedne strane kao elitnoga (ograničenog na srednjovjekovno plemstvo) (Hastings, Smith), a s druge kao masovnog fenomena (u kontekstu modernih revolucija i industrijskog kapitalizma) (Breuilly, Kumar). Također, sve je više interpretativnih pokušaja konstruktivističke sinteze afektivnih i interesnih, odnosno primordijalnih i instrumentalnih, dimenzija nacionalnog identiteta i etničkih sukoba (Brown, Wolff, Brubaker). To je teorijsko stanje okarakterizirano kao “miroljubivi pluralizam” (Smelser) i “kaotično” (Ritzer), gdje raste potreba za kombiniranjem elemenata različitih i dugo vremena oštro suprotstavljenih teorija, što osobito dolazi do izražaja u izgradnji teorijskih polazišta u sferi empirijskih istraživanja. Takva se teorijska strategija može razumjeti i kao dio suvremenoga ideološkog konteksta u kojem se ističe nastojanje da se nacionalnom ili etničkom identitetu osigura mjesto koje ga čini manje konfliktnim a više komplementarnim elementom novih nadnacionalnih sustava, poput Europske Unije.

Ključne riječi: NACIONALIZAM, ETNIČKI SUKOBI, PRIMORDIJALIZAM, MODERNIZAM, KONSTRUKTIVIZAM, MIROLJUBIVI PLURALIZAM

“Nacionalizam je previše raznolik da bi ga bilo moguće u cijelosti objasniti jednom teorijom. Mnogo toga od sadržaja i specifičnih orijentacija različitih nacionalizama određeno je povijesno distinktivnim kulturnim tradicijama, kreativnim akcijama vođa, i kontingentnim situacijama unutar međunarodnoga svjetskog poretka” (Calhoun, 1997:123).

“Nema razloga vjerovati da se ... heterogene komponente etničkog nasilja počinjenog u većim razmjerima mogu razumjeti ili objasniti samo kroz jedne teorijske naočale. Umjesto da težimo konstruirati jednu teoriju etničkog i nacionalističkog nasilja – teoriju koja bi patila od nedostatka smislenog eksplananduma – trebamo tražiti da se identificiraju, analiziraju i objasne heterogeni procesi i mehanizmi uključeni u generiranje instancija koje smo skloni sa stajališta uzročnosti trpati u isti koš – polazeći pritom od naših pretežno etnizirajućih interpretacijskih okvira – kao ‘etničko nasilje’. To se može postići samo istraživačkom strategijom koja je čvrsto privržena dezagregaciji kako u prikupljanju podataka tako i izgradnji teorije” (Brubaker, Laitin, 1998:447).

“Za neka pitanja (na primjer, zašto su ljudi spremni umrijeti za naciju) neki pristupi kao što su primordijalizam ili etnosimbolizam mogu ponuditi bolje odgovore; dočim za druge probleme (na primjer, utjecaj nacionalizma ili uloga elita) drugi pristupi (na primjer, varijante modernizma) mogu dati mnogo jasnije odgovore” (Smith, 2005a:128).

Uvod

Gornji navodi odražavaju intelektualnu klimu čiji je nadolazak u društvenoj znanosti Neil Smelser najavio početkom 1990-ih pod nazivom "miroljubivi pluralizam" (Smelser, 1990; usp. također Smelser, 1994; Katunarić, 1988).* "Miroljubivi pluralizam" može se razumjeti kao prešutni sporazum o diobi eksplanatornog prostora između više različitih teorija, čiji učinak je sličan korisnosti koju za spoznaju ima dioba proučavane stvarnosti među znanstvenim disciplinama, sa svrhom da se što potpunije objasne društveni fenomeni.¹ I doista, u nizu područja društvenih znanosti u posljednjih desetak godina, uključujući izučavanje nacionalizma i etničkih sukoba², što je predmet ovog priloga, klima "miroljubivog pluralizma" postupno potiskuje stare oblike teorijske, i implicitno ideološke, konfrontacije. To se odnosi kako na sraz između marksizma i funkcionalizma³, u kojem je bilo i tonova hladnog rata, kao što je izrazita averzija prema suprotnom stajalištu, tako i klasični europski povijesni rascjep između prosvjetiteljstva i romantizma koji se provlači i u današnjim raspravama između primordijalističkog i modernističkog pristupa objašnjenju podrijetla ili trajnosti nacija. Tu je na udaru znatno više primordijalizam što ga pojedini modernisti obilježavaju kao trojanskog konja nacionalizma u akademskoj sferi, čija se srodnost s nacionalizmom ogleda ponajprije u tvrdnjama o prastarom podrijetlu i dugotrajnosti nacionalnog identiteta. No i u modernizmu se može prepoznati odraz nacionalizmu suprotstavljenih ideologija, od paneuropske do liberalnog globalizma ili slobodnog tržišta, koje nacionalizam drže prolaznom smetnjom u pobjedonosnom hodu svjetskog oblika ekonomije ili politike.⁴

* Ovaj rad proizišao je iz znanstvenog projekta ("Socijalna integracija i kolektivni identiteti u višetničkim područjima Hrvatske") provedenog uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

¹ Iako je težnji ka kompromisnoj diobi teorijskih domena bilo i prije kako u vidu uvijek prisutnih eklekticizama tako i Mertonova modela teorije srednjeg dometa, toj najuvjerljivijoj, ali ne i posvuda rado prihvaćenoj protuteži općoj teoriji (usp. Levine, 2006) – nova klima proširila se, čini se ne slučajno, prestankom hladnog rata te ublažavanjem suprotnosti između nadnacionalnog i nacionalnog uslijed uspješnog širenja i integracije Europske Unije.

² Ovdje se podrazumijeva nacionalizam u užem smislu, to jest onaj koji najčešće – izuzev u slučajevima kao što je američki ili švicarski, gdje je došlo do uspješnog stapanja različitih etničkih skupina u novu nacionalnu cjelinu – ima (mono)etničku osnovu i izaziva sukob s drugom etničkom ili nacionalnom skupinom. Veći i složeniji oblici kolektivnog identiteta, kao što su, na primjer, bivši jugoslavenski ili sovjetski, ili kao što je panarabizam, pa i britanski identitet, stoga ne bi bili nacionalni, nego po pravilu nadnacionalni. O užem i širem poimanju nacionalizma i etničnosti vidi: Olzak, 2006.

³ Premda značajan, i akademski svakako najutjecajniji, oblik marksizma na Zapadu (i bivšoj Jugoslaviji) nije branio, nego dapače kritički osporavao ideologiju i praksu istočnog socijalizma, propašću potonjeg suočio se s obnovom jedinstvenog svijeta kapitalizma koji sada izgleda jači i otporniji na izazove nego ikada prije, što je marksizam, u pokušaju stvaranja velike protuteže, ne samo teorijske nego i političke programske, učinilo utoliko manje uvjerljivim. No isti val političkih i ekonomskih promjena, kojima glavni pečat daje neoliberalna ideologija ekonomskog natjecanja i sebičnog interesa, istisnula je ne samo marksizam nego i njegova glavnog rivala u društvenoj znanosti, funkcionalizam, budući da funkcionalistički naglasak na integraciji društva postaje problematičnim u eri slabljenja socijalne države i povećavanja jaza između bogatih i siromašnih.

⁴ Ipak valja biti na oprezu ne samo s argumentima koji upućuju na srodnost teorije i ideologije o nacionalnom, nego i rasuđivanjem koje oštro suprotstavlja nacionalizam i nadnacionalne ideologije, kao međusobno isključive (o komplementarnom odnosu globalizacije i nacionalizma vidi: Conversi, 2004b:282–283). Opreka između nacionalizma i nadnacionalnih ideologija pogotovo se ne osjeća u slučaju velikih sila, poput SAD-a, čije korporacije uspješno obavljaju svoje poslove širom svijeta. Kad je pak riječ o manjim ili manje razvojnno uspješnim zemljama koje su donedavno pripadale mnogonacionalnim državama, poput Slovenije, Hrvatske ili Ukrajine, na primjer, i koje su odbacivale nadnacionalnu ideologiju Jugoslavije, odnosno Sovjetskog Saveza, kao zamjenu za nacionalnu, njihov se nacionalizam čini destruktivnijim od velikog nacionalizma. No nacionalizam u tim slučajevima nije nužno bio presudan činitelj u raspadu tih složenih država koliko su to bili ekonomski i drugi krizni procesi koji su potkopali središnje mehanizme razvoja društva i učinile ideologiju socijalizma neuvjerljivom i neefikasnom u odnosu na kapitalizam i liberalizam. Na to upozorava i Ernest Gell-

U novijim teorijskim pristupima i debatama, o kojima će u nastavku biti više riječi, iskristalizirala su se tri glavna polazišta, od čega dva polarizirajuća – čisto modernističko i čisto primordijalističko polazište – koja svojim redukcionizmom i isključivošću podsjećaju na spomenute svjetonazorske diskurse, klasični europski i hladnoratovski; treće i kompromisno polazište, često sastavljeno od primjesa obaju pristupa, primordijalizma i modernizma, čini se da odgovara sve većem broju autora, prvenstveno primordijalista koji uviđaju da je njihov pristup važan ali sam za sebe nedostatan, te autora koji se bave empirijskim istraživanjima i uviđaju da je potrebno kombinirati razne teorijske pristupe kako bi se objasnilo pojedine slučajeve nacionalizma ili etničkih sukoba.

Problem izgradnje teorije u neparadigmatičnoj znanosti

Neparadigmatičnost – prije nego paradigmatičnost, u smislu postojanja središnjeg teorijskog okvira s klasterima empirijski zasnovanih podteorija – obilježava teorijsku sferu društvenih znanosti, po nekima od samih početaka (Pieterse, 1998), a po nekima tek u novije vrijeme (Ritzer, 2001). I kada, na primjer, Benedict Anderson, jedan od protagonista modernističke teorije, nacionalizam označava kao "anomaliju" (Anderson, 1990:15), koju marksizam i liberalizam nisu bili predvidjeli ili su je podcijenili, on se time ne poziva na pojam "anomalije" u Kuhnovoj teoriji znanstvenih revolucija (Kuhn, 2002) – kada uslijed prevelikog nagomilavanja anomalija u smislu suprotnih dokaza jedna teorija smjenjuje drugu – već na inherentnu empirijsku sljepoću glavnih teorija ili političku nedosljednost njima srodnih ideologija, iz čega proizlazi kroničan nerazmjer između općenitosti teorijskih postulata i uskoće empirijskih ili praktičkih dokaza. Tako marksizam i liberalizam govore jezikom sveobuhvatne općenitosti kojom, međutim, zahvaćaju relativno malen dio zbilje. Na primjer, sama radnička klasa teško da je ikada bila revolucionarna u svojim zahtjevima onako kako su to zamišljali intelektualci koji su se postavljali kao njezini istinski glasnogovornici. Također, teško da postoji mjesto u svijetu gdje tržište djeluje posve slobodno od prepreka koje postavljaju bilo države bilo ekonomski konkurenti koji teže monopolskom položaju. No, poput marksizma i liberalizma, kao ideologija s globalnim ambicijama, ni nacionalizam, kao ideologija partikularnoga, domaćeg ognjišta, nije suveren u svojim zahtjevima i nije ovladao uvjetima opstanka naroda na čije razumijevanje i reprezentiranje polaže isključivo pravo. Nacionalizam zapravo govori dvama jezicima, s jedne strane jezikom posebnosti u ime neotuđivosti nacionalnih interesa (koji, međutim, nestaju kao i suverenost većine nacija-država), a s druge strane jezikom općenitosti koju, međutim, preimenovanjem nastoji svrstati u red posebnosti i vlastitosti. Tako suvremeni ekonomski poredak, koji je transnacionalan, biva "vernakulariziran", preveden na domaći jezik, čime bi se trebao postići učinak sličan onom što ga je nekada imalo prevođenje Biblije. To znači učiniti bliskim i lokalnim nešto što je transcendentno i nadlokarno, pa možda i nacionalno indiferentno (Bog i krupni kapital). Jesu li jezična sredstva – poput domaćih naziva stranih banaka, domaćih naljepnica na uvoznim artiklima ili prijevoda televizijskih serija – dovoljna za domestikaciju divova moći, otvoreno je pitanje, ali valja priznati da je snaga, da se ponovo poslužimo Andersonovim izrazom, nacionalističke "anomalije", tj. iluzije suverenosti u doba kojim upravljaju transnacionalne kompanije i možda samo jedna velika sila, još uvijek prilično jaka i učinkovita. Svrha je nacionalizma izgraditi familijarni identitet, zajednički "mi" društva nejednakih, moćnih

ner, protagonist modernističke teorije nacionalizma: "s/uprotno nekim predviđanjima i analizama, nije nacionalizam bio taj koji je njega (boljševizam – op. V. K.) srušio: bio je to poraz u ekonomskom hladnom ratu... Nacionalizam nije mnogo pridonio tom ishodu, koliko ga je iskoristio te je odlučujuće pridonio slomu carstva nakon što je ekonomski poraz bio, s iznenađujućom iskrenošću, priznat" (Gellner, 1998:57). Valja imati na umu da su se nacionalne partikularističke političke stranke ili pokreti pojavili pred kraj ere boljševizma, i kao takvi nisu mogli biti vinovnici propadanja njegova ugleda ni privredne moći. Slično je s ulogom nacija-država u suvremenim nadnacionalnim organizacijama, od Europske Unije do Svjetske trgovinske organizacije, čiji je rast ponajprije uvjetovan konjunktturnim procesima na regionalnim i globalnim tržištima, dakle nekom nastavku "ekonomskoga (hladnog) rata" (ovog puta među multinacionalnim korporacijama), a ne zbrajanjem ili sukobom interesa nacionalnih jedinica (i njihovih, "domaćih", kompanija).

i nemoćnih, bogatih i siromašnih. Taj se pokazao društveno privlačnijim i politički uspješnijim od ideja i akcija koje su smjerale na međunarodno povezivanje siromašnih i potlačenih, ili na zbijanje redova oko kolektivnih identiteta manjeg ili većeg opsega od nacionalnog, kao što su regionalni (pokrajinski) ili identiteti multinacionalnih političkih zajednica, kao što je Europska Unija. Kako objasniti snagu ili procijeniti daljnju trajnost nacionalne kolektivne svijesti, kako odrediti vrijeme njezina rađanja i, shodno tome, njezinu buduću sudbinu u kontekstu nastajanja različitih nad-nacionalnih saveza? Na ta se pitanja danas dobivaju doista različiti odgovori. Uzimajući u obzir različite povijesne rasprave, na primjer, nastanak nacije varira u rasponu od gotovo tisuću godina. Takva "klizna skala" odgovora upućuje na teorijsku neujednačenost i neparadigmatičnost analize nacionalizma i etničkih sukoba. Ne samo da se nijedna teorija nije uspjela nametnuti kao glavna ili jedino ispravna u međusobnom dijalogu, nego još manje u empirijskim istraživanjima koja pokušavaju teorijska objašnjenja dovesti u vezu s pojedinačnim slučajevima.

Vodeći teoretičari nacionalizma, koji su svoja ključna djela objavili 1980-ih – Gellner, Anderson, Hobsbawm i Smith – pokušali su prazninu u teorijskom središtu popuniti vlastitom verzijom opće teorije, ali uz dosta ograda i za relativno kratko vrijeme. Tako su Gellner i Anderson ocrtili opće modele objašnjenja nastanka nacionalizma, kao oblik kolektivnog identiteta u industrijskom društvu i tiskarskom kapitalizmu, s tim što je Gellner ograničio primjenjivost svog objašnjenja samo na, gledajući ukupno, manji broj društava u kojima je nacionalizam izrastao kao način spajanja kulturnih i političkih jedinica (usp. Katunarić, 2003:206 i d.), dok su Andersonov opis latinskoameričkog kao izvornog modela nacionalizma latinoamerikanisti podvrgnuli kritici s obzirom na, po njihovu sudu, neprimjenjivost Andersonovih oznaka "duboko horizontalno drugarstvo" i "suverenost" za tamošnji nacionalizam (usp. Miller, 2006). Smith se, pak, iako je nudio pomirujuću i obuhvatniju verziju teorije nacionalizma ("etnosimbolizam" kao most između primordijalizma i modernizma), kolebao oko pitanja je li moguća opća teorija nacionalizma.⁵ Tako je teorijska refleksija nacionalizma nakon nekog vremena postala sličnom ranomodernoj geopolitici u znaku *cuius regio eius religio*. Primordijalisti i modernisti neko će vrijeme inzistirati na apsolutnoj ispravnosti svojih argumenata, ali će u konačnici priznati da njihov pojam nacije i njihovih protivnika ne označavaju iste fenomene.

Vrijeme 1980-ih, "zlatnog doba" teorija o nacionalizmu, podudara se, s jedne strane, s krizom makrosocioloških *mainstreama*, tj. marksizma i funkcionalizma, a s druge strane probojem teorije socijalnog konstruktivizma, po mnogima platformom teorijskog postmodernizma u sociologiji, koja bolje od prvih dvaju prianja uz ovo područje i za koju je "etničnost... povijesni proces koji se može izučavati samo u specifičnim povijesnim kontekstima" (Berman, 1998:311). Elemente socijalnog konstrukcionizma moguće je prepoznati u Andersonovu poimanju nacije kao "zamišljene zajednice" (usp. Joireman, 2003:56–57). Što se tiče ostalih značajnijih autora, izgradnja teorije, napose veze između ovog područja i opće teorije društva, ili nije u središtu njihova interesa ili su u takvom pokušaju naišli na nepremostive teškoće. Hobsbawm je, na primjer, povjesničar marksističke orijentacije, koji teoriji društva jedva da posvećuje pozornost. Jedino Gellner, inače politolog, nastanak nacije u doba industrijalizma objašnjava na način sociološkog funkcionalizma, što je rijedak, ako ne i jedini, primjer gdje je jedna od općih teorija društva našla kakvu-takvu primjenu u objašnjenju nacionalizma⁶. Smith je, pak, sociolog kojeg interes za proučavanje mitova

⁵ Smith nije jednoznačan kad je riječ o najpogodnijem formatu teorije o nacionalizmu. Na jednom mjestu izražava svoju skepsu u pogledu većega teorijskog dometa na tom području, koji bi se pokušao zasnivati na univerzalizirajućem uopćavanju rezultata povijesnih i empirijskih istraživanja (Smith, 1973). Na drugom mjestu, pak, predbacuje drugim autorima, ponajprije postmodernistima, da "rasvjetljuju kutak širokog platna da bi ostatak ostavili u gustom mraku" (Smith, 1998:220). Iz ostalih Smithovih razmatranja ipak proizlazi da je teorija kolektivna tvorba u procesu neprestane dorade od strane različitih autora i pristupa, uključujući i njegov "etnosimbolistički".

⁶ "Moguće je dokazati da u središtu Gellnerove teze postoji funkcionalan odnos između nacionalizma i modernosti, ali on ne mora biti izražen u strogo funkcionalističkom obliku" (O'Leary, 1998:53).

o etničkoj pripadnosti odvodi u područje etnografije i povijesti ideja, dočim svojim argumentima o etničkoj osnovi suvremenih nacija i njihovu "rodoslovlju" razgranatom stoljećima prije modernog nacionalizma, ulazi u sferu teorijskog primordijalizma, čije psihologijske osnove (koje upućuju na iracionalno podrijetlo privrženosti pojedinca etničkoj ili nacionalnoj zajednici) također nisu bliske glavnim pravcima teorije društva. Tako je područje nacionalizma i etničkih sukoba postalo i interdisciplinarno i interteorijsko prije nego domenom samo jedne teorije.

Primordijalizam – akademski saveznik nacionalizma?

Slika društva u pozadini teorijskih pristupa nacionalizmu i etničkim sukobima, primordijalističkog i modernističkog⁷, nalikuje modelima društva izgrađenima u općim teorijama društva u prethodnim desetljećima utoliko što modernisti, poput marksista, razobličuju organsku sliku društva koju su, slično klasičnom funkcionalizmu, uspostavili primordijalisti. Prema primordijalistima, društvo počiva na starim i kompaktnim zajednicama, obično s etničkim imenom i tradicijom, koje ujedinjuju interese različitih slojeva društva, i koje se vremenom bitno ne mijenjaju. Neki komentatori, međutim, s pravom smatraju da oba pravca sadržavaju organske slike društva (Piper, 2004, Özkrimili, 2003). Prema modernistima, nacija izgleda kao "luk", u čijoj jezgri, kad se oljušte ovojnice, ne ostaje ništa, što upućuje na to da je nacija tvorevina isključivo modernog doba, bez zametaka u prošlim razdobljima. Ili, prema Gellnerovim riječima, nacije nemaju "pupak" (Gellner, 1996). Slika "artičoka" ilustrira, pak, primordijalističko shvaćanje po kojem su moderne nacije vanjske ovojnice koje obavijaju stariju etničku jezgru stvorenu od kvazirodbinskih veza nastalih na osnovi kolektivnih predodžaba ili mitova o međusobnoj bliskosti.⁸ Nakon Herdera, Fichtea i općenito njemačkog romantizma, gdje se narod poima kao izvorna, kompaktna, trajna i nepromjenjiva zajednica (usp. Dawisha, 2002), primordijalizmu je, u novije vrijeme, osnove postavio Clifford Geertz koji je, izučavajući društva nekih zemalja trećeg svijeta, ustanovio da u svijesti pripadnika tih društava postoje "primordijalne danosti" u smislu pretpostavljenog društva, zatim religije, teritorija, jezika, običaja ili rasne pripadnosti, po kojima se određuju razlike među etničkim skupinama (Geertz, 1973)⁹. Geertz je tako opisao i uvjerenja koja karakteriziraju sam nacionalizam u užem smislu, tj. da su ljudi oduvijek podijeljeni na nacije ili etničke skupine, kao primarne, i da su veze koje se grade iznad ili ispod te razine s ciljem da ju zamijene osuđene na propast. Uvidjevši sličnost između primordijalizma i nacionalizma, klasici modernističke teorije – Gellner, Anderson i Hobsbawm – kao i njihovi nastavljači,¹⁰ – uzeli su sebi u zadatak razobličiti primordijalizam kao akademskog saveznika nacionalizma, te uspostaviti kao jedino istinito objašnjenje to da se nacije pojavljuju tek od kraja 18. ili početka 19. stoljeća, kao oblik makrokolektivnog identiteta u kontekstu revolucija (američke i francuske), industrijske proizvodnje i tiskarskog kapitalizma, čime se radikalno raskida s prošlim oblicima kolektivnog identiteta, uključujući vjerske zajednice i kraljevstva.

Akademski primordijalisti u međuvremenu su pokušali osporiti takvu kritiku i istaknuti da se bitno razlikuju u odnosu na ideološki ili popularni primordijalizam, kao i nacionalizam.¹¹ Tako

⁷ Temelji modernizma udareni su, prema Smithu (2005) 1950-ih i 1960-ih radovima Deutscha, Gellnera i Kedouriea, koji su za metu imali primordijalistička tumačenja podrijetla nacija kako su se ona oblikovala u nacionalističkim naracijama.

⁸ U Hrvatskoj se jedini primjeri eksplicitnog i dosljednog zastupanja modernističkih i primordijalističkih stajališta mogu naći u Korunićevu (2006) (u smislu modernizma), i Rendić-Miočeviću (2006) djelu (u smislu primordijalizma).

⁹ Za razliku od romantičara, međutim, Geertz ne govori o etničkim vezama kao objektivnim, nego subjektivnim kategorijama. Tako su rodbinske ili "krvne" veze pretpostavljene a ne stvarne (Geertz, 1973:261-262).

¹⁰ Vidjeti kritiku Smithova "etnosimbolizma", kao oblika nacionalističke nostalgije, u: Özkrimili, 2003:340.

¹¹ Općenito se može kazati da "p/rimordijalisti", kako sebe identificiraju ili ih drugi tako identificiraju, rijetko čvrsto prijanjaju uz gledišta koja im često pripisuju njihovi akademski rivali" (Hale, 2004:460)

se primjeri ideološkog primordijalizma mogu naći u zdravorazumskim shvaćanjima, svojstvenima brojnim političarima i novinarima, po kojima su etnički sukobi, poput onih u bivšoj Jugoslaviji, rezultat stoljetnih lokalnih mržnji i razmirica.¹² Istini za volju, valja naglasiti da se takvo razumijevanje izvora etničkih sukoba ne može naći u radovima akademskih primordijalista. Njima je ponajprije stalo objasniti odakle jaka ili trajna privrženost pojedinaca etničkoj skupini, što nužno ne uključuje pretpostavku o dugotrajnom antagonizmu spram drugih etničkih skupina.¹³ Drugim riječima, teško da uopće postoje elementi primordijalističkog objašnjenja koji bi bili dovoljni za razumijevanje izvora etničkih sukoba.¹⁴ Po svemu sudeći, gotovo posve vjerodostojna objašnjenja etničkih sukoba jesu ona instrumentalistička i konstruktivistička, koja gledaju na sukobe kao proizvod manipulacije od strane elita (instrumentalizam), ili slika koje su trenutačno za tu priliku stvorene i široko rasprostranjene, uglavnom putem medija, i koje čine pripadnike različitih etničkih skupina, koji su dotad imali miran suživot, međusobno netolerantnima (konstrukcionizam). Pritom primordijalističko objašnjenje može poslužiti samo za razumijevanje jednog od preduvjeta etničkog sukoba, a to je da izgradnja čvrstoga kolektivnog identiteta najčešće uključuje averziju prema nekoj drugoj skupini ili zajednici, o čemu će poslije biti više riječi.

Također, tvrdnju da primordijalizam perfidno zagovara ideje nacionalizma teško je dokazati u djelima autora kao što su Geertz, Smith, Connor, Fishman, Horowitz, Grosby, pa i van den Berghe čije je sociobiološko objašnjenje etnocentrizma i nacionalizma više izraz rezignacije nego slaganja s pobornicima ksenofobije, diskriminacije ili etničkog čišćenja¹⁵. Uostalom, smjer sumnji u ideološke utjecaje može se okrenuti i na suprotnu stranu, budući da antinacionalizam nije samo izraz kritičke svijesti modernističkih autora, nego i ideologija imperijalnih režima, od habsburškog preko sovjetskog do suvremenog globalizma u kojem prevladavaju interesi američke vlade i korporacija.¹⁶ Pa ipak, bilo bi neopravdano s ideologijom imperijalizma povezivati autore poput Gellnera ili Andersona, koji doista ne dokazuju prednosti nadnacionalnih režima pred nacionalnim, možda i zbog toga što pobjedu nad nacionalizmom još nije izvojevao neki nadnacionalni režim demokratskog karaktera, koji bi nenasilnim putem glavno žarište kolektivnog identiteta premjestio s nacionalne na nadnacionalnu razinu. Možda će tako nešto jednom poći za rukom Europskoj Uniji, čiji bi krovni identitet svojom privlačnošću i međunarodnom strateškom važnošću (velika sila, distinktivno miroljubiva, koja svijet "osvaja" putem "meke moći", tj. diplomatskim uvjeravanjem i ponudom zajedničkih projekata s drugim zemljama od područja gospodarstva do

¹² Takvo stajalište nisu zauzimali samo nacionalizmom poneseni novinari na području bivše Jugoslavije, nego i inozemni, poput Caplana, ali ugledni visoki političari, bilo oni koji su u vrijeme sukoba u bivšoj Jugoslaviji bili na vlasti, poput Clintona i Gorea (usp. Sekulić i suradnici, 2004; Sekulic, Massey, Hodson, 2006) ili bivši, poput Kissingera (Conversi, 2004b:274). Potonji, međutim, zacijelo nisu dijelili gledišta lokalnih nacionalista, osim jednoga, a to je gledište o "vjekovnim nepravdama" koje je počinila suprotna strana, što je krivo shvaćeno kao znak postojanja dugotrajnih mržnji među narodima.

¹³ Tako se u radovima vodećih primordijalista ne mogu pronaći tragovi pretpostavke o "vjekovnim mržnjama". Postoji posredna sličnost s objašnjenjima sukoba i društvenog isključivanja kao mehanizama nužnih za učvršćenje grupne kohezije (u Europi najprije vjerske a onda nacionalne), međutim takvim se (socijalnopsihološkim) objašnjenjima ponajprije koriste neki od modernista, a ne primordijalista (usp. dolje o teorijskom doprinosu Anthonyja Marxa, i fusnotu 16).

¹⁴ Na to upućuje i jedan od predstavnika primordijalizma, Donald Horowitz: "u/zalud je tražiti njihove/tj. primordijalističke – V. K./ taksonomije konfliktnog ponašanja i njihove identifikacije intervenirajućih varijabla. Oni ne izlažu nikakve posebne teorije etničkog odcjepljenja... ili etničkog nasilja. Oni se, iznad svega, usredotočuju na intenzitet grupnih identifikacija i osjećaja... (Horowitz, 2004:74); također, "oni ne izlažu nikakvu doktrinu o neizbježnosti etničkih sukoba" (Horowitz, 2004:76).

¹⁵ Usp. raspravu van den Berghea u: Ichio and Uzelac, 2005:133.

¹⁶ Prema Joshui Fishmanu, američkom lingvistu i jednom od vodećih primordijalista, konstrukcionizam, kao eminentan pravac modernizma, ideološki je blizak kulturnom globalizmu i protivnicima kulturne raznolikosti kojima je institucionalno održavanje brojnih jezika, kao na primjer multilateralno prevođenje u EU radi zaštite većine manjih jezika, nekorisno i skupo (Fishman, 2004:86–87).

znanosti i kulture), i demokratskim sredstvima kojima bi Europski parlament mogao postati glavnom pozornicom političkog života u Europi umjesto nacionalnih parlamenata. Danas su potonji još uvijek u žiži javne pozornosti, a skupa s njima i nacionalni ekonomski interes koji, između ostalog, "navija" za uspješno poslovanje onih multinacionalnih kompanija u kojima prevladava kapital podrijetlom iz dotične nacije-države (usp. Greenfeld, 2001:482; Conversi, 2004a:10).

Noviji prilozima primordijalizma: predmoderne nacije i "šapat gena"

Iako se činilo da je pod naletom kritičkih argumenata modernističkih povjesničara primordijalistima ponestalo oslonca u povijesnoj građi predmodernog doba, 1997. g. pojavilo se ambiciozno djelo Adriana Hastingsa *Gradnja nacionalnog (The Construction of Nationhood)* (Hastings, 2003), u kojem autor vrijeme rađanja nacije vraća daleko unatrag i time, nakon duljeg vremena, suprotstavlja modernistima cjelovitu povijesnu interpretaciju na primordijalističkim osnovama. Hastings smatra da je pojava nacionalizma usko vezana uz širenje kršćanstva u Europi i prevodnje Biblije na vernakularne jezike, u čijem je sklopu u srednjovjekovnu političku zbilju prenesena, tada popularna, starozavjetna slika Izraela kao samostalne političke zajednice. Hastings zbog tih razloga zamjera i Liahi Greenfeld što je rađanje engleske nacije smjestila tek na početak 16. stoljeća (uzimajući kao presudan trenutak odvajanje Henrika VIII. i anglikanske crkve od Vatikana – Greenfeld, 1992:29 i d.). Hastings, pak, otkriva da se izraz "engleska nacija" pojavljuje već 730. godine n.e. u djelu *Crkvena povijest Angla* velečasnog Bedeja, dočim se s Alfredom Velikim, kraljem zapadnih Sasa, u 9. stoljeću – iako je veći dio (današnje) Engleske ostao izvan njegove domene – "zamišljanje nacije" (Andersonov izraz koji koristi Hastings) razvija u smjeru izgradnje nacije-države Engleza, budući da su u to vrijeme, kako dokazuje Hastings, postojali nacionalna književnost, nacionalno zakonodavstvo i osjećaj "horizontalnog drugarstva" (također Andersonov izraz), s tim što se potonje ponajprije tiče odnosa između grofova i grofovija, dakle plemstva. I crkva je, dodaje autor, postala engleskom nacionalnom ustanovom mnogo prije nego što se službeno razila s Vatikanom. Procvat engleske nacije bio je u međuvremenu, od 1066. pa do 14. stoljeća, prekinut provalom i prevlašću Normana. Unatoč svom suprotstavljanju modernističkom ograničavanju vremena pojavljivanja nacije, Hastings se ipak nije odlučio za redukcionistički pristup i potpuni raskid s argumentima modernista o nacionalizmu kao povijesno novom fenomenu. Ustvrdivši najprije da se u modernim uvjetima nacionalizam doista lakše širi, umjesto ideje kontinuiteta i evolucije modernog iz predmodernog identiteta, ponudio je kompromisno poimanje, pa je na koncu umjesto pojma "nacija" u srednjem vijeku predložio pojmove "protonacija", "nacija na čekanju", "polusvjesna" ili "napola samosvjesna" nacija, "drijemajuća nacija". To mu je zamjerio Steven Grosby, izraziti zagovornik primordijalizma, koji je Hastingsov pristup nazvao "neizvjesnim perenijalizmom", aludirajući na nedosljednost njegova pristupa (Grosby, 2003). No Hastings je, kao i Smith koji je srednjovjekovne nacije nazvao *etnijsama* (Smith, 2005b), bio u pravu utoliko što srednjovjekovna i moderna nacija nemaju isto značenje. Pa ipak, ta razlika, kao i Smithova *etnijsa* u odnosu na naciju, uzeti su među modernistima kao dokaz ispravnosti njihova, a ne primordijalističkog, gledišta (o tome više u sljedećem odjeljku).

Slika teorijskog sučeljavanja na ovom području ne bi bila potpuna bez autora s primordijalističke strane, doduše sve rjeđih, koji i dalje teže redukcionizmu, ali ne povijesnom nego biološkom, držeći svoje argumente primjenjivima na sve epohe i etničke skupine ili situacije. Takav noviji prilozima primordijalizmu donosi članak kanadskog psihologa Phillippea Rushtona koji nacionalizam i etničku diskriminaciju objašnjava sa stajališta evolucijske psihologije, osobito "teorije genetske sličnosti" (Rushton, 2005). Autor u stvari obnavlja i dopunjuje argumente koje je svojedobno, i dosta usamljeno, u duhu sociobiologije izložio van den Berghe (1981) s tezama o neizbježnom nepotizmu te genetski uvjetovanom altruizmu i reproduktivnom uspjehu (*inclusive fitness*). Rushton slično tvrdi da organizam "favorizira bliske u odnosu na dalje srodnike i ove opet u odnosu na nesrodnike" na osnovi "stupnjeva genetske sličnosti" (Rushton, 2005:493). Čak i kad ljudi sklapaju etnički mješovite brakove, dodaje, oni su kao partneri međusobno (genetski) sličniji nego u slučaju

da su sklopili unutarnje veze. Ta i druga istraživanja, čije rezultate navodi Rushton, ukupno pokazuju da ljudi preferiraju sebi slične, makar po vanjskom izgledu, a da je etnička pripadnost sudbinski privlačna, na što upućuje i slučaj bliskoistočnih bombaša samoubojica među arapskim Muslimanima čije postupke, napominje Rushton, odobrava velika većina njihovih sunarodnjaka, a s osobitim ponosom članovi njihovih obitelji. Tako svugdje, zaključuje, "šapat gena" određuje smjer djelovanja pojedinaca i kolektiva. I u Rushtonovu prilogu pokazuju se mane svojstvene starijim prilogama sociobiologiji etničnosti. Ponajprije, zanemaruju se činjenice koje upućuju na stalan i velik porast mješovitih brakova, te nastanak novih generacija iz takvih brakova, u multietničkim društvima kao što je američko. Na primjer, broj djece iz brakova bijelih i crnih Amerikanaca povećao se između 1968. i 1988. četiri puta. Također, četiri petine talijanskih Amerikanaca, polovina američkih Židova, trećina Hispanoamerikanaca, polovina azijskih Amerikanaca, te približno tri četvrtine domorodačkih američkih Indijanaca sklopili su brak s osobama koje ne pripadaju njihovoj službenoj kategoriji pripadnosti (Kim, 2006:289–290). Teško bi bilo taj trend objasniti onako kako to čini Rushton, kao paradoksalni rezultat genetske sličnosti između etnički različitih aktera – osim ako se ne želi dokazati – čime bi se, međutim, poništio argument o etničkom okupljanju gena – da je u konačnici samo čovječanstvo jedna velika skupina srodnika. Osim toga, sociobiološki inzistiranje na unutarnjoj privlačnosti zanemaruje brojne varijacije u odnosu pojedinca prema etničkom identitetu, osobito u kontaktima s pripadnicima drugih etničkih skupina (Kim, 2006:291–294). Pa ipak, uza svu jednostranost sociobioloških argumenata, oni još uvijek čine jaču stranu primordijalizma, barem u psihološkoj verziji (čiju varijantu predstavlja već i Geertzov pojam "pretpostavljena" srodnost): najvažnije je, dakle, to što ljudi vjeruju u primarnu važnost svojih primordijalnih veza, i iz takvog uvjerenja proizlazi njihova spremnost na individualnu akciju u korist kolektiva (pretpostavljenih) srodnika.

Modernistički odgovor: predmoderna nacija kao okvir identiteta elita

Iako je u prilog pretpostavci o srednjovjekovnom ili ranonovovjekovnom podrijetlu nacija na europskom prostoru bilo napisano mnogo radova (v. Budak, 1999:16–24), po svemu sudeći povijesni argumenti nisu jača strana primordijalističkog pristupa. Tako nema valjanih dokaza da je moguće o nacionalnom u modernom smislu riječi, kao masovnoj svijesti koja prihvaća ideje društvene jednakosti i slobode, govoriti prije francuske ili američke revolucije. Zato John Breuilly, britanski povjesničar modernističkog usmjerenja, odbacuje Hastingsovo poimanje nacije kao srednjovjekovnog fenomena, ali pristaje o predmodernom nacionalnom identitetu govoriti kao elitnom ili "regnumskom" identitetu, tj. ograničenom na kralja i plemstvo. Breuilly prije svega osporava – i time obilježava glavnu i neprevladanu razliku između obaju pristupa – poimanje (primordijalističko i Smithovo, etnosimboličko) o kontinuitetu prednacionalnog i nacionalnog identiteta (Breuilly, 2005). Naprotiv, nacionalno (u modernom smislu riječi) nastaje, prema Breuillyju, kao rezultat odbacivanja staroga, "regnumskog" identiteta u korist popularnoga, narodskog. U konačnici riječ je o dvama posve suprotnim shvaćanjima suverenosti, jednog koje dolazi odozgo, bilo s dinastijske ili religijske, odnosno crkvene, strane, i drugog koji dolazi odozdo, iz naroda. Tako Breuilly nalazi da je pojam "engleski" iz 8. stoljeća kod velečasnog Bedeja, na koji se Hastings poziva kao krunski dokaz postojanja predmoderne nacije, podređen najprije u odnosu na vrednotu rimskog kršćanstva, a potom u odnosu na cilj učvršćenja vlasti sjevernombrijske dinastije. Tu se "anglizacija" mora razumjeti isključivo kao proces preobraćenja pogana u kršćane – i to najprije samih vladara. Također, dodaje Breuilly, Alfred Veliki, koji služi kao drugo uporište za Hastingsovu "dilataciju" nacije, širio je svoju vladavinu i upotrebu staroengleskog kao pisanog vernakulara da bi konsolidirao teritorij za svoju dinastiju, a ne da bi izgradio jezik i kulturu zajedničku svim slojevima društva (Breuilly, 2005:19–21). Breuilly stoga zaključuje da se o (engleskom) nacionalnom identitetu do 19. stoljeća, uključujući njegovo pojavljivanje u vrijeme reformacije (Engleska kao "protestantska nacija"), može govoriti samo na razini elita. Ako je tako, postavlja se pitanje bi li bilo prikladno razlikovati dvije vrste nacionalnog identiteta, moderni ili masovni i raniji ili

elitni, a da se ozbiljno ne naruši smisao jednog ili drugog pristupa. Breuilly smatra da je takav *deal* moguć u tom smislu da se ne samo bitno razlikuje dva značenja nacije, nego i prizna (od strane primordijalista) diskontinuitet između tih dvaju značenja (Breuilly, 2005:34).

Sličnog je mišljenja i američki povjesničar Krishan Kumar, specijalist za englesku povijest, koji prihvaća Smithov pojam *etnijska* za koju kaže da je postojala prije kraja 19. stoljeća, i da je Engleska mogla postojati samo u tom smislu, kao etnijska, nikako kao nacija (Kumar, 2005:147). Štoviše, ističe da su Englezi "nevoljki nacionalisti", budući da su dobar dio moderne epohe bili nosioci britanske imperije i njezine misije. Zato nikada u Engleskoj nije nastao pokret za autonomijom (*home rule*) sličan onima u Škotskoj, Walesu ili Irskoj jer bi, smatra Kumar, bilo suviše riskantno za održanje Britanije.

Koliko je poznato, osim Smitha, nitko od primordijalista nije odgovorio na te nove modernističke kritike poimanja ranomoderne i predmoderne nacije, pa tako ni na implicitni Breuillov prijedlog "džentlemenskog sporazuma" po kojem bi moglo biti riječi o dvama posve različitim značenjima nacije, jednom elitnom, a drugom populističkom ili demokratskom. Smith je, pak, primijetio da u raspravama koje pokušavaju utvrditi vrijeme nastanka engleske, po pretpostavci prve, nacije u Europi, nedostaju jasne definicije nacije i nacionalizma. Sam misli da je u engleskom slučaju riječ o pojavi nacije (mnogo) prije nacionalizma: "dok ... u većem dijelu Afrike i dijelovima Azije možemo govoriti o nacionalizmu bez nacije, 'nacionalnoj svijesti' ograničenoj na male obrazovane elite, u engleskom slučaju čini se da je stvar obratna" (Smith, 2006:441). Što se tiče engleskog nacionalizma, Smith drži da je njegov prvi oblik vjerski – najprije izražen kroz uspostavu nacionalne, anglikanske crkve, a potom kroz puritanski pokret. U tome engleski slučaj ipak nije bio usamljen u Europi, jer do sličnog spajanja vjerskog i nacionalnog, premda samo na razini elita, došlo je još u Nizozemskoj, Švedskoj, Danskoj i dijelovima Njemačke i Švicarske (Smith, 2006:443). Pritom su, primjećuje Smith, jednu od ključnih uloga odigrali sukobi s drugim vjerskim ili vjersko-nacionalnim skupinama. Takvo objašnjenje, međutim, ima se najviše zahvaliti jednom drugom autoru, Anthonyju Marxu.

Prema teorijskom kompromisu: važnost sukoba i "kontrastiranja" u tvorbi nacionalnog identiteta

Na modernističkoj strani, no ovog puta bez averzija prema primordijalizmu, pojavila se knjiga Anthonyja Marxa *Vjera u naciju*, autora koji odlučujuće procese u pripremi terena za nastanak nacije nalazi u ranoj modernoj Europi i to trima vodećim zemljama toga doba: Španjolskoj, Engleskoj i Francuskoj. Obrazlažući teorijsku pozadinu svog argumenta o presudnom značenju mehanizama sukoba i isključivanja u formiranju nacije – u Španjolskoj su kao ciljna meta-«neprijatelj», koja služi zbijanju redova unutar nacije, poslužili Židovi, u Engleskoj katolici, a u Francuskoj protestanti, hugenoti – Marx je istaknuo važnost niza metateorija, uključujući Tajfelovu teoriju socijalnog identiteta koja (vanjski) sukob smatra neizbježnim u formiranju grupnog identiteta, uključujući nacionalni (Marx, 2003:210). Takvo polazište ide u prilog primordijalizmu, stoga što je "... moguće da postoje urođene predispozicije prema takvom selektivnom uključivanju i isključivanju. Bogata tradicija psihologijskih teorija i eksperimentiranja pokazala je da se individualna lojalnost prema bilo kojoj *in-grupi* učvršćuje diskriminacijom protiv neke *out-grupe*" (Marx, 2003:23–24).¹⁷ Autor zamjera Andersonu, Gellneru i Greenfeldu što su zanemarili važnost sukoba

¹⁷ Da ne bi bilo zabune, valja jasno razlučiti taj aspekt akademskog primordijalizma – dakle, nužnost postojanja vanjskog antagonista u formiranju grupnog, u ovom slučaju vjersko-nacionalnog, identiteta – od prije spomenutoga popularnog primordijalizma, u smislu uvjerenja o "vijekovnim mržnjama", koji određuje ili imenuje konkretnog antagonista, tj. neke određene narode kao "arhi-neprijatelje". Drugim riječima, englesko protestantsko suprotstavljanje katolicima, na primjer, nije bilo predodređeno ničim drugim nego odlukom engleske političke elite (bilo u doba katoličke Marije Škotske ili u doba vigovskog parlamenta i njegova obilježavanja neprijateljskih "papista"), što znači da se primordijalna potreba za "neprijateljem" u presudnom

u formiranju nacije i nju objašnjavali samo kao rezultat masovnog okupljanja i homogenizacije oko nacionalnih elita, dakle kao inkluzivnu kategoriju. Nadalje, država je ta koja djeluje selektivno i isključujuće da bi učvrstila vlast u savezu s jednom od suprotstavljenih skupina, u pravilu većinskom, čija stajališta favorizira i dijeli njezin diskriminirajući stav u odnosu na drugu, u pravilu manjinsku, skupinu. Primjeri kojima Marx potkrepljuje tu pravilnost ne odnose se samo na spomenuto razdoblje rane moderne povijesti triju europskih nacija, nego i nedavnu prošlost nekih drugih nacija. Tako je indijska država nakon oslobođanja od britanskog kolonijalizma, i nakon razdoblja inkluzivnih učinaka Gandhijeva pokreta, podržala Hinduse u sukobu protiv muslimana, brazilska država bijele Brazilce nasuprot Afro-Brazilaca, i Južnoafrička Republika Afrikanere i Engleze u njihovu rasističkom zatoru spram crnaca. Da bi se ti slučajevi objasnili, nužno je, prema Marxu, kombinirati oba temeljna pristupa, "kulturalni" i "instrumentalni", prvi koji naglašava naslijeđena i dugotrajna značenja, uključujući uvjerenja o primordijalnom podrijetlu i vezanostima koji određuju nacionalnu pripadnost, kao i predodžbe o tome tko su "vjekovni" protivnici ili neprijatelji (makar u tome nema nikakvih racionalnih osnova), dok drugi, instrumentalni pristup, pokazuje da takva značenja i uvjerenja mogu bitno varirati u svojoj snazi i praktičnoj primjeni, ponajprije zato što su podložna manipulaciji¹⁸. Riječima istog autora, treba sjediniti analizu koja počiva na "strastvenom /*hot-blooded*/ ustanovljavanju razlike" s drugom koja počiva na "hladno-krvnoj analizi strateških interesa" (Marx, 2002:125).

Drugi pokušaj premošćivanja jaza između primordijalizma i modernizma učinio je norveški socijalni antropolog Thomas Eriksen (Eriksen, 2004). On smatra da su primordijalisti u pravu kad tvrde da su zajednica i zajednička pamćenja ključni za formiranje nacionalnog osjećaja¹⁹, ali da su i konstruktivisti u pravu kad ističu kreativnost u proizvodnji osjećaja nacionalne solidarnosti do kojeg često dolazi hibridizacijom, tj. povezivanjem tradicionalno različitih zajednica. U stvari, Eriksen dopunjuje Smithovo određenje skupa obilježja koji tvore etniju (kolektivno ime, zajednički mit o podrijetlu, zajednička povijest i kulturna obilježja, povezanost s posebnim teritorijem i osjećaj solidarnosti) s još dva, a to su "interpersonalne mreže" i "kontrastiranje". U prvom slučaju riječ je o "međusobnoj privrženosti i povjerenju razvijenom kroz bezbrojne susrete i kroz čino ve recipročnosti... na račun isključivanja autsajdera iz bilo koje skupine" (Eriksen, 2004:56). Isključivanje autsajdera u uskoj je vezi s drugim važnim obilježjem etničke skupine, kontrastiranjem, što podsjeća na prije spomenuto Marxovo objašnjenje važnosti antagonizma i sukoba u formiranju nacija. Eriksen kaže da kontrastiranje "često uzima oblik negativnog stereotipiziranja ili neprijateljske slike drugih nacija, ali koja je također sveprisutna u arenama svakodnevnice kao što je međunarodni sport. Imati nešto zajedničko bez sumnje pomaže, ali također ne postoji ništa tako /značajno za zajedničku stvar – op. V. K./ kao što je imati zajedničkog neprijatelja" (Eriksen, 2004:57). Kao primjere spominje indijsko ujedinjenje u otporu spram Britanije, ujedinjenje (polietničke i klasno podijeljene) Britanije u vrijeme rata za Falklandsko otočje, i jedinstvo južnoafričkih Afrikanera u njihovu hijerarhijski nadređenom odnosu spram drugih Afrikanaca (Eriksen, 2004:57-58). Općenito, Eriksen zaključuje ono što i većina primordijalista, a to je da je

trenutku konstruirati u obliku slike konkretnog neprijatelja koji, zapravo, nije "primordijalan" u smislu da je takav oduvijek. Dakle, valja kombinirati primordijalističko i konstrukcionističko objašnjenje da bi se razumio nastanak takvog sukoba. Suvišno je i napominjati da Engleska ili Britanija više nije u neprijateljskom odnosu spram Irske, Španjolske ili Francuske, da su ta mjesta u dobrom dijelu britanskoga javnog mnijenja danas zauzele predodžbe o islamskim ekstremistima, a možda i širem islamskom svijetu, i zbog čega je nužno upravo konstruktivističko objašnjenje te promjenjivosti kategorije vanjskih neprijatelja, dakako i saveznika.

¹⁸ Manipulaciji su podložni od strane elita kojima su, objašnjava dalje autor, potrebna upravo takva čvrsta, primordijalna uvjerenja ili predodžbe, bez obzira na to koliko su konstruirani, jer "to ne umanjuje njihovu snagu". To znači da "kulturalna i instrumentalna logika jedna drugu podupiru" (Marx, 2002:121).

¹⁹ Time je Eriksen podosta odstupio od svoga ranijeg, posve modernističkog (u stopu slijedeći Andersona i Gellnera) oštrog razdvajanja između etničkih skupina i nacije, po kojem nacije, zbog sprege s državom, "mogu /sebe/ izmišljati i tamo gde ih uopšte nema" (Eriksen, 2004:180).

srodstvo u tvorbi etničkog "metaforičko srodstvo", a slično je i s prostorom, budući da su mnoge etničke skupine podijeljene na najmanje dva teritorija, domovinski i iseljenički, s tim da je ovaj drugi često raspršen na više kontinenata i zemalja pa zato i ne može biti u "vlasništvu" dotične etničke skupine.

Uzme li se k tome u obzir da Breuilly ni Kumar nisu posve odbacili srednjovjekovne ili ranonovovjekovne modalitete nacije koji prethode modernoj naciji, ostaje dojam da su pokušaji nalaženja točke pomirenja između suprotstavljenih pristupa češći od obnavljanja starih redukcionizama i isključivosti. To se osobito vidi u načinu iznalaženja teorijskih uporišta među empirijskim istraživačima.

"Miroljubivi pluralizam" u teorijskim okvirima empirijskih istraživanja

Među novijim empirijskim radovima čiji autori u potrazi za cjelovitim objašnjenjem, umjesto suprotstavljanja ili odbacivanja, povezuju primordijalistička s ostalim stanovištima, valja istaknuti mišljenje Crawforda Younga (1993) o tome da je za objašnjenje etnopolitičkog sukoba najbolje kombinirati "racionalni instrumentalizam s primordijalizmom", kao akciju u kojoj "afektivne veze", a njih, između ostalog, tvore i duboko usađeni strahovi i nesigurnost, bivaju instrumentalizirane – što kao kombinirani pristup primjenjuju Nasong'o i Murunga u svojoj studiji o korijenima građanskog rata u (južnom) Sudanu (Nasong'o i Murunga, 2005). Nadalje, Ronald Suny na primjeru armenskog nacionalizma ilustrira snagu primordijalizma i drži da "izgradnja primordijalnog identiteta ne može biti svedena na pogrešku, samozavaravanje ili lažnu svijest" (Suny, 2001:892). I kad ističe dubinu primordijalnoga, taj autor nema na umu povijesno dugo trajanje (jednog te istoga) nacionalnog identiteta, nego snagu uobrazilje koja političke institucije pretvara u prošireno, svakako metaforično, srodstvo. "Budući da prednacionalne etničke i religijske zajednice ne prijanjaju čvrsto uz moderne nacije, i budući da su nacije po sebi nestabilne kategorije, primordijalizam i esencijalizam obavili su težak posao reificiranja nacije. Identiteti mogu biti fluidni, ali u realnom svijetu politike igrači igraju kao da su nepromjenjivi kako zbog strategijskih razloga tako i zbog emocionalnog zadovoljenja" (Suny, 2001:895).

Čini se da su empirijski istraživači, mnogo više nego teoretičari nacionalizma i etničkih sukoba, i to ponajviše oni koji istražuju etničke odnose na europskom Istoku (usp. Hudson, 2003) i zemljama trećeg svijeta (posebno supsaharske Afrike – usp. Okediji, 2005), impresionirani snagom strasti koje ljudi ulažu, nerijetko i vlastite živote, u kolektivne akcije na etničkoj ili nacionalnoj osnovi. Iako ta činjenica nije dovoljna za razumijevanje plima i oseka nacionalizma i etničkih sukoba, nužno ju je uzeti u obzir u izgradnji okvira za objašnjenje tih fenomena. Tim više što primordijalnu vezu, kako ističe Anton Allahar u svojoj raspravi o teorijskim pristupima etničkom identitetu, ne sačinjavaju samo krvne veze, nego i etnički, nacionalni, vjerski²⁰, politički i drugi oblici identiteta koji "imaju za posljedicu visok stupanj nekritičke odanosti i privrženosti među sljedbenicima" (Allahar, 2001:201; usp. također: Allahar, 1994). Stoga Alan Anderson predlaže relativističko rješenje, nalazeći u svim pristupima, uključujući primordijalizam, "nešto vrijedno", a vrijednost primordijalizma posebno vidi u činjenici da etnički identiteti i sukobi širom svijeta u najmanju ruku ne opadaju ili ne gube na važnosti kako bi to htjele "asimilacionističke i postmodernističke teorije" (Anderson, 2001:220).

Dokaza o trajnosti etničkog identiteta ima napretek i na tlu SAD-a. Sudeći prema istraživanju Pei-te Lien, Margaret Conway i Janelle Wong o načinima samoidentifikacije američkih građana čiji su preci ili oni sami podrijetlom iz Azije, etnički identitet, tj. azijski ili kineski, japanski, korejski, itd., ili pak u kombinaciji s američkim, supostoji (otprilike u ravnomjernom odnosu) s američkim kao identitetom koji je rezultat asimilacije. Zato, uz "sociopsihološki angažman", "akulturaciju i socijalnu integraciju", "političku integraciju i građansku participaciju", te "socijalizaciju i

²⁰ O religijskoj komponenti koja pojačava primordijalnost etničkog identiteta vidi također: Mitchell, 2006.

društvene veze", autori podjednaku važnost pridaju "kontinuiranom značaju primordijalnih veza u ocrtavanju etničkih granica", premda primordijalne veze nemaju uvijek istu nego različite uloge kod različitih građana azijskog podrijetla (Lien, Conway, Wong, 2003:469).

Zanimljiv primjer istaknutosti primordijalne vezanosti u vidu vjerovanja u etničke zajednicu kao tvorevinu krvnog srodstva iznesen je u studiji Ferdinanda Sutterlütyja o akciji dobrovoljnog davanja krvi u njemačkom gradu Barren-Ost u rurskoj oblasti. Akciju je inicirala turska imigrantska zajednica u želji da se što bolje "integrira" u njemačku sredinu, a izabrani način je za nju imao simboličko značenje krvnog povezivanja u kvazirodbinsku zajednicu s Nijemcima. No čitava je akcija u većini slučajeva naišla na podozrenje stručnjaka i odbijanje širega domaćeg stanovništva kod izgovorom da ono ne treba "tursku krv" (Sutterlüty, 2006).

Ipak, unatoč takvim primjerima, valja ponovno posumnjati da teorija primordijalizma ima nešto bitno ponuditi u objašnjenju etničkih sukoba, budući da primordijalna vezanost ne određuje učestalost pojavljivanja ni usmjerenost (među)etničkog nasilja, nego možda samo, kao što je pokazao Anthony Marx, opću tendenciju ka međuzavisnosti unutargrupne kohezije i međugrupnog sukoba. Prema istraživanju Demeta Mousseau (Mousseau, 2001), a suprotno raširenom uvjerenju²¹, etnička heterogenost sredine nije povezana (ili barem nije izravno, sudeći prema nalazima Blimesa /2006/), s učestalošću etničkog nasilja, nego s (političkim) okolnostima, što daje mjesta optimističkoj pretpostavci da situacijski uvjetovani ili politički manipulirani etnički sukobi jesu kao takvi, tj. situacijski ili politički, rješivi, ali samo u kontekstu razvijene demokracije (Mousseau, 2001:565). No, to ne znači, kako upozorava Adrian Guelke, da su etnički sukobi samo proizvod manipulacije odozgo, budući da takvo poimanje "podcjenjuje snagu etničke identifikacije u svim dijelovima društva onda kad dolazi do situacije uspona međukomunalnog nasilja"; štoviše, u takvoj situaciji "politički vođe mogu uzalud pokušavati spriječiti nastavak nasilja" (Guelke, 2004:245). Slično gledište iznose David Carment i Patrick James, ističući da su "afektivne veze – zasnovane na emocionalnim i askriptivnim kriterijima – ključne da bi se objasnilo zbog čega igranje na 'kartu etničkog' može biti jedna tako učinkovita politička strategija za elite" (Carment and James, 2004:15; usp. također: Lake and Rothchild, 2001, i Ginkel, 2002).

Što se tiče, pak, uvjeta koji određuju etničke granice, istraživači upućuju na relativnu, tj. podjednaku, važnost primordijalnih i situacijskih uvjeta (McKay, 1982; Scott, 1990), te predlažu konstruktivizam kao pristup koji sintetizira prethodna dva (u smislu konstrukcije primordijalnih identiteta putem instrumentalne, najčešće političke, akcije – usp. Chai, 2005, i Chandra, 2001). Primordijalizam ima relativnu važnost, prema mišljenju Davida Browna, i u situacijama etničkih nemira gdje prevladava težnja ka separatizmu i nezavisnosti – poput Aceha, Istočnog Timora, Papue, Ambona i drugih područja u Indoneziji. "Kada su mitovi o zajedničkom porijeklu upregnuti da legitimiraju i mobiliziraju podršku za materijalne interese, tada su upregnuti točno zbog toga što mogu (u elitama kao i masama) promijeniti percepciju samointeresa, modificirati identitet uključenih kolektiviteta, i pridodati moralnu dimenziju političkom sporenju" (Brown, 2004:161). Autor upozorava da se moralna dimenzija sukoba, prema kojoj "mi" ispada moralan, a "oni" nemoralan, može vrlo malo objasniti instrumentalističkim pristupom, i da je konstruktivistički pristup neophodan stoga što povezuje moralne i ideološke aspekte (sukoba) s materijalnim interesima i borbom za moć (Brown, 2004:162), čime se autor pridružuje većem broju autora koji konstruktivizam uzimaju kao pristup koji sintetizira primordijalizam i instrumentalizam.

Od primordijalnih elemenata koji sudjeluju u konstrukciji etničkog nasilja, Stefan Wolff ističe strah, koji je imao osobito značajnu ulogu u spirali nasilja u slučajevima Armenaca u Gorskom Karabahu i Srba u Hrvatskoj, s tim što strah postaje i "samoispunjavajuće proročanstvo" (Wolff, 2006:79), kojim se preventivno nasilje proizvodi i bez bitnoga vanjskog povoda. Pritom, "p/politič-

²¹ Koje dijeli i Gellner kad tvrdi da je veća učestalost etničkih sukoba, uključujući etničko čišćenje, na istoku Europe u uskoj vezi s etničkom heterogenošću, i etničkom pomiješanošću, na tom prostoru (Gellner, 1998:54–58).

ki vođe mogu mobilizirati podršku za svoju igru moći ako mogu uvjeriti svoje sljedbenike da se nalaze pred opasnošću uništenja" (Wolff, 2006:87). Sličnog je mišljenja i Donald Horowitz koji dodaje i teorijsku napomenu da se strah, koji sudionike tjera na akcije poput preventivnog napada na ciljane skupine, ne može interpretirati, ili ne samo, kao dio plana racionalnog ili strateškog djelovanja, budući da je često riječ i o iracionalnoj, tj. pogrešnoj, procjeni stvarnog stanja, osobito namjera druge skupine, i nekontroliranim učincima koji proizlaze iz takvih akcija (Horowitz, 2001:549–533).

Najzad, u članku u kojem raspravljaju o tzv. "kognitivnoj perspektivi" u pristupu etničkom fenomenu, s tvrdnjom da je kod etničkoga, nacionalnog, rasnog i srodnih fenomena riječ o subjektivno-spoznajnoj a ne stvarnoj kategoriji koja postoji neovisno o promatraču, Rogers Brubaker, Mara Loveman i Peter Stamatov uzimaju u obzir mogućnost razumijevanja sa stajališta primordijalizma, po uzoru na Geertza koji ima na umu "percipiranu", a ne objektivnu, danost primordijalnih veza među ljudima. Zato se, prema tim autorima, o primordijalistima neopravdano govori kao "analitičkim naturalizatorima" umjesto "analitičarima naturalizatora", čime se hoće reći da su pravi "primordijalisti" sami sudionici u etničkom zbivanju, jer oni su ti koji etničnost smatraju prirodno danom i nepromjenjivom. "Tako objašnjeno, primordijalističko gledište ne može se tako lako odbaciti. A kognitivno istraživanje može mu dati empirijsku podlogu, specificirajući prirodne osnove često opažane tendencije naturalizacije etničnosti" (Brubaker, Loveman, Stamatov, 2004:49–50). Posrijedi je, drugim riječima, "psihološki esencijalizam" uslijed kojeg ljudi djeluju kao da stvari koje opažaju imaju neku esenciju ili skrivenu prirodu. Na sličan način treba, pokazuju autori, razmatrati i instrumentalističko polazište, budući da sudionici u etničkom djelovanju ne postupaju kao sebični manipulatori i kalkulatori, ili to rijetko čine, nego u većini slučajeva, kako pokazuju kognitivna istraživanja, djeluju "nesamosvjesno" i "kvaziautomatski". Stoga, "kad se svako polazište respecificira u kognitivnom smislu, postaje očitim da se primordijalistička i tumačenja u smislu ovisnosti o okolini (*circumstantialist*) ne moraju međusobno isključivati" (Brubaker, Loveman, Stamatov, 2004:51; usp. također: Brubaker, Laitin, 1998:447). Napokon, autori naglašavaju da kognitivna perspektiva pomaže u ostvarivanju konstruktivističke težnje k obuhvaćanju "relacijske i dinamične prirode rase, etničnosti i nacije" (Brubaker, Loveman, Stamatov, 2004:53).

Moglo bi se dodati da takva teorijska strategija, koja rezultira međusobnim dopunjavanjem i pluralizmom teorijskih pristupa, najviše odgovara potrebama empirijskih istraživača koji u nacionalizmu i etničkim sukobima najčešće vide mjesta na kojima se ukrštaju, umjesto međusobno isključuju, političke i intelektualne konstrukcije sa sirovim porivima, dakle učinci djelovanja odozgo s onima odozdo, specifična usmjerenja elita s difuznim težnjama masa. Jedan takav primjer pruža komparativna studija Stuarta Kaufmana o međuetničkom nasilju u zemljama na području Kavkaza i jugoistočne Europe. Ističući da su "različite škole mišljenja o etničnosti više međusobno kompatibilne nego što se obično misli" (Kaufman, 2001:24), autor kombinira primordijalistički i instrumentalistički pristup ili, kako ih također naziva, psihološki i racionalistički, u vlastitom teorijskom okviru tzv. "simboličke politike etničkog rata", koji naziva još i "simbolističkom sintezom", pri čemu se oslanja na Smithovu koncepciju "mitsko-simboličkog kompleksa". U stvari, "simbolistička sinteza", poput prethodno opisane "kognitivne perspektive", također odgovara težnjama konstruktivizma. Kaufman objašnjava kako elite manipulativnom upotrebom simbola grupnog identiteta i mitologizirane povijesne naracije uspijevaju podići emocionalnu temperaturu masa i pridobiti ih za svoje ciljeve, a kao najočitiiji primjer uzima upotrebu "kosovskog mita" o mučeništvu srpskog naroda u suvremenom srpskom nacionalizmu (Kaufman, 2001:16). Razlog uspjeha nacionalističkih elita općenito vidi u psihološki dokazanoj činjenici da ljudi prije emocionalno, nego intelektualno ili racionalno, reagiraju na krizne situacije, pa tako i krizu međuetničkih odnosa (Kaufman, 2001:27–34). Ipak ne postoji samo simbolička politika rata, nego i mira, premda manje uspješna, s time da do uspostave mira, kako pokazuje autor, mora najprije doći simboličkim isticanjem dobre volje ili ustupaka među vođama zavađenih strana, a kao primjer navodi

svojedobni odlazak bivšega egipatskog predsjednika Sadata u Jeruzalem (Kaufman, 2001:41 i d.). Stoga je nužno u objašnjenje konstrukcije etničkog nasilja, kao i mira, uključiti sva tri međusobno povezana elementa, tj. primordijalnu snagu emocija i njihovu instrumentalizaciju od strane etničkih/nacionalnih elita upotrebom odgovarajućih mitsko-simboličkih narativnih sadržaja.

Zaključak

Nacionalizam i etnički sukobi predmet su interesa različitih društvenih i humanističkih znanosti, i rasadište različitih teorijskih interpretacija u kojima se odražava i trag ideoloških podjela. Izvori suprotstavljanja dvaju glavnih teorijskih pristupa, modernizma i primordijalizma, moguće je prepoznati u europskom ideološkom rascjepu iz 19. stoljeća između (francusko-anglosaksonskog) prosvjetiteljstva, koji naglašava univerzalnu racionalnost i jedinstveni identitet čovječanstva, i (njemačkog) romantizma koji naglašava pojedinačnu tradiciju naroda i osjećaj pripadnosti narodu kao konačni okvir društvenog identiteta. Taj se rascjep u posljednjim desetljećima 20. stoljeća preobrazio u ideološki sukob globalnog i nacionalnog, koji kao da smjenjuje hladnoratovsku podjelu između liberalizma i marksizma, a svoj teorijski izraz nalazi u sučeljavanju modernističkog i primordijalističkog pristupa nacionalizmu i etničkom sukobu. Ipak, u najnovijim raspravama između modernista i primordijalista stari je jaz znatno smanjen. S jedne strane dolazi do kompromisne diobe povijesnih značenja nacije, nacije kao oblika kolektivnog identiteta ograničenog na srednjovjekovne elite (krug oko kralja i plemstvo) i nacije kao fenomena masovne politike i kulture u kontekstu industrijskog društva i tiskarskog kapitalizma. Također, postoji niz pokušaja konstruktivističke sinteze afektivnih i interesnih, odnosno primordijalnih i instrumentalnih, dimenzija nacionalnog identiteta i etničkih sukoba.

To je teorijsko stanje "miroljubivog pluralizma", u kojem raste potreba za kombiniranjem elemenata različitih i nekada oštro suprotstavljenih teorija, što osobito dolazi do izražaja na području empirijskih istraživanja. Način takvog teorijskog osmišljavanja nacionalizma i etničkih sukoba može se – uz teorije multikulturalizma, feminizma i postmodernizma – uzeti kao čimbenik koji teoriju društva, prema riječima Georga Ritzera, čini "kaotičnom". No u tom kaosu, koji ne ide naruku nijednoj teoriji posebno, Ritzer ne vidi samo neminovnost koja je nastupila nakon razdoblja dominacije, ali i besplodnoga međusobnog "ratovanja", triju teorijskih paradigmi – funkcionalizma, marksizma i simboličkog interakcionizma – nego i jedan "mnogo demokratičniji svijet s obiljem svježih ideja i perspektiva", no i teži za rad svakom onom tko je navikao izgrađivati perspektivu u udobnim okvirima samo jedne teorije (Ritzer, 2002:150–151). Što se, pak, tiče težnje k pomirenju primordijalizma i instrumentalizma unutar složene konstruktivističke perspektive, to se može razumjeti i kao dio novoga ideološkog konteksta u kojem se nastoji nacionalnom ili etničkom identitetu osigurati mjesto koje ga čine manje konfliktnim a više komplementarnim elementom novih nadnacionalnih sustava, poput Europske Unije.

LITERATURA

- Allahar, A. L. (1994) More than one oxymoron: Ethnicity and the social construction of primordial attachment. *Canadian Ethnic Studies* 26(3):18–33.
- Allahar, A. L. (2001) The Politics of Ethnic Identity Construction. *Identity: An International Journal of Theory and Research* 1(3):197–208.
- Anderson, A. B. (2001) The Complexity of Ethnic Identities: A Postmodern Reevaluation. *Identity: An International Journal of Theory and Research* 1(3):209–223.
- Berman, B. J. (1998) Ethnicity, patronage and the African state: the politics of uncivil nationalism. *African Affairs* 97(388):305–341.
- Blimes, R. J. (2006) The Indirect Effect of Ethnic Heterogeneity on the Likelihood of Civil War Onset. *Journal of Conflict Resolution* 50(4):536–547.

- Breuilly, J. (2005) Dating the nation. How old is an old nation?, u Ichijo, A. and Uzelac, G. (ur.) **When is the Nation? Toward an understanding of theories of nationalism**. New York: Routledge.
- Brown, D. (2004) Why Independence? The Instrumental and Ideological Dimensions of Nationalism, u E. A. Tiryakian, **Ethnicity, Ethnic Conflicts, Peace Processes: Comparative Perspectives**. Whitby: de Sitter Publications.
- Brubaker, R., Laitin, D. D. (1998) Ethnic and Nationalist Violence. **Annual Review of Sociology** 24(1):423–462.
- Brubaker, R., Loveman, M., Stamatov, P. (2004) Ethnicity As Cognition. **Theory and Society** 33(1):31–64.
- Budak, N. (1999) Etničnost i povijest, u E. Heršak, priredio, **Etničnost i povijest**. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Carment, D., and James, P. (2004) Third-Party States in Ethnic Conflict: Identifying the Domestic Determinants of Intervention, u: S. E. Lobell and P. Mauceri (ur.) **Ethnic Conflict and International Politics: Explaining Diffusion and Escalation**. Palgrave Macmillan.
- Chai, S. K. (2005) Predicting Ethnic Boundaries. **European Sociological Review** 21(4):375–391.
- Chandra, K. (2001) Ethnic Bargains, Group Instability, and Social Choice Theory. **Politics and Society** 29(3):337–362.
- Conversi, D. (2004a) Conceptualizing nationalism. An introduction to Walker Connor's work, u D. Conversi (ur.) **Ethnonationalism in the Contemporary World. Walker Connor and the Study of Nationalism**. London, New York: Routledge.
- Conversi, D. (2004b) Resisting primordialism and other *-isms*, u D. Conversi (ur.) **Ethnonationalism in the Contemporary World. Walker Connor and the Study of Nationalism**. London, New York: Routledge.
- Dawisha, A. (2002) Nation and Nationalism: Historical Antecedents to Contemporary Debates. **International Studies Review** 4(1):3–22.
- Eriksen, T. H. (2004) **Etnicitet i nacionalizam**. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Eriksen, T. H. (2004) Place, kinship and the case for non-ethnic nations. **Nations and Nationalism** 10(1-2):49–62.
- Fishman, J. (2004): The primordialist-constructivist debate today: the language-ethnicity link in academic and everyday-life perspective, u D. Conversi (ur.) **Ethnonationalism in the Contemporary World. Walker Connor and the Study of Nationalism**. London, New York: Routledge.
- Gellner, E. (1996) Reply: Do Nations Have Navels? **Nations and Nationalism** 2(3):366–370.
- Gellner, E. (1998) **Nationalism**. London: Phoenix.
- Geertz, C. (1973) **The Interpretation of Cultures**. New York: Basic Books.
- Ginkel, J. (2002) Identity Construction in Latvia's "Singing Revolution": Why Inter-Ethnic Conflict Failed to Occur. **Nationality Papers** 30(3):403–433.
- Greenfield, L. (1992) **Nationalism: Five Roads to Modernity**. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Greenfield, L. (2001) **The Spirit of Capitalism. Nationalism and Economic Growth**. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Grosby, S. (2003) Religion, ethnicity and nationalism: the uncertain perennialism of Adrian Hastings. **Nations and Nationalism** 9(1):7–13.
- Guelke, A. (2004) **Democracy and Ethnic Conflict. Advancing Peace in Deeply Divided Societies**. Palgrave Macmillan.
- Hale, H. E. (2004) Explaining ethnicity. **Comparative Political Studies**. 37(4):458–485.
- Hastings, A. (2003) **Gradnja nacionaliteta**. Rijeka: Adamić; Sarajevo: Buybook.
- Horowitz, D. L. (2001) **The Deadly Ethnic Riot**. University of California Press.
- Horowitz, D. L. (2004) The primordialists, u Conversi, D. (ur.) **Ethnonationalism in the Contemporary World. Walker Connor and the Study of Nationalism**. London, New York: Routledge.
- Hudson, R. (2003) Songs of seduction: popular music and Serbian nationalism. **Patterns of Prejudice** 37(2):157–176.
- Ichijo, A. and Uzelac, G. (ur.) (2005) **When is the Nation? Toward an Understanding of Theories of Nationalism**. New York: Routledge.
- Joireman, S. F. (2003) **Nationalism and Political Identity**. London-New York: Continuum.
- Katunarić, V. (2003) **Sporna zajednica**. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Katunarić, V. (1988) Teorijski pluralizam u suvremenoj sociologiji. **Sociološki pregleđ** 22(3):297–318.

- Kaufman, S. J. (2001) **Modern Hatreds. The Symbolic Politics of Ethnic War**. Ithaca and Cornell: Cornell University Press.
- Kim, Y. Y. (2006) From Ethnic to Interethnic. The Case for Identity Adaptation and Transformation. **Journal of Language and Social Psychology** 25(3):283–300.
- Korunić, P. (2006) **Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije. Nacija i nacionalni identitet**. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Kuhn, T. (2000) **Struktura znanstvenih revolucija**. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Lake, D. A., Rothchild, D. (2001) Containing Fear. The Origins and Management of Ethnic Conflict, u M. E. Brown, et al. (ur.) **Nationalism and Ethnic Conflict. An International Security Reader**. The MIT Press.
- Levine, D. N. (2006) Merton's Ambivalence Towards Autonomous Theory – and Ours. **Canadian Journal of Sociology** 31(2):235–243.
- Lien, P., Conway, M. M., Wong, J. (2003) The Contours and Sources of Ethnic Identity Choices Among Asian Americans. **Social Science Quarterly** 84(2):461–481.
- Marx, A. W. (2003) **Faith in Nation**. Oxford University Press.
- Marx, A. W. (2002) The Nation-State and Its Exclusions. **Political Science Quarterly** 117(1):103–126.
- McKay, J. (1982) An Explanatory Synthesis of Primordial and Mobilizationist Approaches to Ethnic Phenomena. **Ethnic and Racial Studies** 5(4):395–420.
- Mitchell, C. (2006) The Religious Content of Ethnic Identities. **Sociology** 40(6):1135–1152.
- Miller, N. (2006) The historiography of nationalism and national identity in Latin America. **Nations and Nationalism** 12(2):201–221.
- Mousseau, D. Y. (2001) Democratizing with Ethnic Divisions: A Source of Ethnic Conflict? **Journal of Peace Research** 38(5):547–567.
- Nasong'o S. W., Murunga, G. R. (2005) Lack of Consensus on Constitutive Fundamentals: Roots of the Sudanese Civil War and Prospects for Settlement. **African and Asian Studies** 4(1-2):51–82.
- Okediji, T. O. (2005) The Dynamics of Ethnic Fragmentation. A Proposal for an Expanded Measurement Index. **The American Journal of Economics and Sociology** 40(2):637–662.
- O'Leary, B. (1998) Ernest Gellner's diagnoses of nationalism: a critical overview, or, what is living and what is dead Ernest Gellner's philosophy of nationalism?, u J. A. Hall (ur.) **The State of the Nation. Ernest Gellner and the Theory of Nationalism**. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Olzak, S. (2006) **The Global Dynamics of Racial and Ethnic Mobilization**. Stanford: Stanford University Press.
- Özkrimili, U. (2003) The Nation as an artichoke? A critique od ethnosymbolist interpretations of nationalism. **Nations and Nationalism** 9(3):339–355.
- Pieterse, J. N. (1998) My Paradigm or Yours? Alternative Development, Post-Development, Reflexive Development. **Development & Change** 29(2):343–363.
- Piper, L. (2004) Return to the Organic. Onions, Artichokes and "The Debate" on the Nation and Modernity. **Theoria: A Journal of Social & Political Theory**. (103):122–139.
- Rendić-Miočević, I. (2006) **Hrvatski identitet. Trajnost i fluidnost. Usporedba Kvarnera i gorske Dalmacije**. Rijeka: Adamić.
- Ritzer, G. (2002) **Explorations in Social Theory. From Metatheorizing to Rationalization**. Sage.
- Rushton, J. P. (2005) Ethnic nationalism, evolutionary psychology and Genetic Similarity Theory. **Nations and Nationalism**. 11(4):489-507.
- Scott, Jr, G. M. (1990) A Resynthesis of Primordial and Circumstantial Approaches to Ethnic Group Solidarity: Towards an Explanatory Model. **Ethnic and Racial Studies**, 13(2):147–171.
- Sekulić, D. i suradnici (2004) **Sukobi i tolerancija. O društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracija**. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Sekulic, D., Massey, G., Hodson, R. (2006) Ethnic intolerance and ethnic conflict in the dissolution of Yugoslavia. **Ethnic and Racial Studies** 29(5):797–827.
- Smelser, N. J. (1990) *Sociological Theory: Looking Forward*. **American Sociologist** 21(3):275-282.
- Smelser, N. J. (1994) Sociological Theories. **International Social Science Journal** 46(139):1–14.
- Smith, A. D. (1973) Nationalism: A Trend Report and Bibliography. **Current Sociology** 21(3):7–180.
- Smith, A. D. (1998) **Nationalism and Modernism**. London: Routledge.

- Smith, A. D. (2005a), u Ichijo, A. and Uzelac, G. (ur.) **When is the Nation? Toward an understanding of theories of nationalism**. New York: Routledge.
- Smith, A. D. (2005b) The genealogy of nations: an ethno-symbolic approach, u Ichijo, A. and Uzelac, G. (ur.) **When is the Nation? Toward an understanding of theories of nationalism**.
- Smith, A. D. (2006) 'Set in the silver sea': English national identity and European integration. **Nations and Nationalism** 12(3):433–452.
- Suny, R. G. (2001) Constructing Primordialism: Old Histories for New Nations. **The Journal of Modern History**, 73:862–896.
- Van den Berghe, P. (1981) **The Ethnic Phenomenon**. New York: Elsevier Press.
- Wolff, S. (2006) **Ethnic Conflict. A Global Perspective**. Oxford University Press.
- Young, C. (1993) The Dialectics of Cultural Pluralism: Concept and Reality, u C.
- Young (ur.) **The Rising Tide of Cultural Pluralism: The Nation-State at Bay?** Madison: The University of Wisconsin Press.

FROM A HISTORICAL DIVISION TOWARDS "PEACEFUL PLURALISM": RECENT THEORETICAL APPROACHES TO NATIONALISM AND ETHNIC CONFLICT

VJERAN KATUNARIĆ

Faculty of Philosophy, Zagreb
Department of Sociology

In new theoretical debates between modernists and primordialists about the nature of nationalism and ethnic conflicts, the old gap in approaches has been considerably narrowed. This is why a compromise in the division in the historical meanings of nation has been achieved, on the one hand, between nationalism as an elite phenomenon (limited to medieval gentry) (Hastings, Smith), and on the other, as a mass phenomenon (in the context of modern revolutions and industrial capitalism) (Breuilly, Kumar). Also, there growing interpretive efforts in constructivist synthesis of affective and interest, or primordial and instrumental, dimensions of national identity and ethnic conflict (Brown, Wolff, Brubaker). Such a condition is characterized as "peaceful pluralism" (Smelser), and "chaotic" (Ritzer), where a need for combining elements of different and for a long time opposed theories is growing, which is particularly expressed in the construction of theoretical starting points in the sphere of empirical research. Such a theoretical strategy can be also understood as a part of contemporary ideological context in which there is an effort to secure a place for national or ethnic identity that makes it less conflict oriented, and more of a complementary element of new supranational systems, such as European Union.

Keywords: NATIONALISM, ETHNIC CONFLICT, PRIMORDIALISM, MODERNISM, CONSTRUCTIVISM, PEACEFUL PLURALISM